

РУСІЗМЫ, запазычанні з рускай мовы ў інш. мовы; прыватны выпадак славянізмаў. Адрозніваюць некалькі тыпаў Р.: уласнарус. словы, якія захавалі моцную фармальна-семантычную сувязь з адпаведнымі рус. словамі; рус. па паходжанні словы, што страцілі часткова ці цалкам фармальна-семантычную сувязь з рус. словамі ў сувязі з фанетычнай і лексічнай адаптацыяй і набыццём новых значэнняў; словы, запазычаныя інш. мовамі праз рус., якія маюць розную ступень фанетычнай і лексічнай адаптацыі.

У мовах, носьбіты якіх не маюць цесных кантактаў з рускамоўным насельніцтвам, Р. маюць фармальны, кніжны характар, фігуруюць як экзатызмы («аршин», «дача», «спутник», «матрэшка», «балалайка», «изба») ці гістарызмы («перестройка», «гласность»). У такіх мовах Р. часта маюць лексічныя эквіваленты ў спрадвечнай лексіцы (spoutnik > satellite; izba > logcabin). Р. як запазычанні шырока прадстаўлены ў бел. мове (аплот, плошча, прадаўжальнік), што абумоўлена структурнай блізкасцю 2 моў. Найчасцей Р. назіраюцца як факты інтэрферэнцый у вусным маўленні бел.-рус. білінгваў.

Н.А. Радзіваноўская.

РУСКАЯ МОВА, нацыянальная мова рускага народа, дзярж. мова Рас. Федэрацыі, адна з дзярж. моў (разам з бел. мовай) Рэспублікі Беларусь. Разам з бел. і ўкр. мовамі адносіцца да ўсх. галіны слав. моў у складзе індаеўрап. сям'і. Адна з афіц. моў ААН і ЮНЕСКА, мова міжнац. зносінаў у слав. краінах і дзяржавах СНД. Колькасць носьбітаў Р. — больш за 260 млн. чалавек (2014). Письменнасць (10—11 ст.) на аснове рус. алфавіта, які ўзыходзіць да *кірыліцы*. У сучасным выглядзе існуе з 1918. У гісторыі Р. вылучаюць 3 перыяды: агульнаўсходнеслав. (стараж.-рус.) — агульны для рус., бел. і ўкр. моў (6—14 ст.), стараж.-рус. або велікарус. (14—17 ст.) і перыяд нац. Р. (з сярэдзіны 17 ст.). У развіцці Р. знач-

ную ролю адыграла стараслав. мова, з якой былі запазычаны многія словы, словаўтваральныя мадэлі і сінтаксічныя канструкцыі.

Для гукавога складу Р. характэрна перавага зычных над галоснымі. Зычныя адрозніваюцца па цвёрдасці/мяккасці («угол — уголь») і звонкасці/глухасці («дом — том»). Націск свабодны, нефіксаваны і рухомы — прыпадае на любы склад у слове і можа не супадаць у розных яго формах («рука — руки — руки»). Ненаціскным складам уласціва якасная рэдукцыя, якая спалучае аканне («дом — дама — д'мавой») і іканне («бег — б'іжать — б'ьгавой»).

У марфалагічных адносінах Р. сінтэтычная і флектыўная (валодае шматкампанентнай сістэмай скланення і спражэння). Прыналежнасць Р. да флектыўных моў праяўляецца ў здольнасці большасці канчаткаў адначасова выражаць некалькі граматычных значэнняў («дом-а» — м. р., мн. л., Н. скл.), у шырокай распаўсюджанасці аманіміі канчаткаў («дам-а» — ж. р., адз. л.), у шматлікіх чаргаваннях пры словазмяненні і словаўтварэнні: «братъ — беру — собирають», «прилагать — приложить». У гэтым Р. процістаіць аглюцінацыйным мовам (у прыватнасці цюркскім), у якіх афіксы не маюць чаргаванняў і кожнае граматычнае значэнне выражаецца адным афіксам: казахскае «бала» 'ребёнок' — «балалар» 'дети' — «балалар-ым» 'мои дети'. У Р. рысамі аглюцінацыйнасці валодае дзеяслоўны зваротны постфікс -ся/-сь: «братъ — братъ-ся — бер-у-сь — бер-ёшь-ся». Як і ў інш. сінтэтычных мовах, пераважная частка значэнняў выражаецца ў Р. ў межах слова — пры дапамозе канчаткаў і формаўтваральных суфіксаў: «вить — вь-ющ-ий-ся». Гэта адрознівае Р. ад такіх моў, як англ. або франц., у якіх граматычнае значэнне выражаецца пры дапамозе службовых слоў (дапаможных дзеясловаў, прыназоўнікаў і артыкляў) або парадку слоў, г.зн. аналітычна. Разам з

тым і ў Р.м. ў шэрагу выпадкаў аналітычнае выражэнне граматычных значэнняў з'яўляецца адзіна магчымым: «буду пісаць, пісал бы».

Сінтаксіс Р.м. характарызуецца разнастайнасцю і шырокай распаўсюджанасцю аднастаўных сказаў («Ночь. Улица. Фонарь. Аптека. Бессмысленный и тусклый свет. Живи ещё хоть четверть века...» А.Блок) з адносна свабодным парадкам слоў («Сбивают из досок столы во дворе...» У.Высоцкі — «Из досок сбивают столы во дворе». — «Во дворе сбивают столы из досок»). Лексічны склад Р.м. ў сваёй аснове спрадвечны. Сродкі папаўнення слоўнікавага фонду — утварэнне слоў па ўласных багатых словаўтваральных мадэлях і запазычанне. Да ранніх запазычанняў (11—14 ст.) адносяць стараславянiзмы («ладья», «млечный», «хождение»), грэцызмы («ангел», «икона», «философия») і цюркізмы («алый», «карандаш», «лошадь»). У 16—17 ст. запазычваюцца словы з лац. («альбом», «глобус», «экватор») і інш. зах.-еўрап. моў (шведскай — «мачта», «якорь»; фінскай — «пельмени», «пурга»; італьян. — «авария», «соната»; іспанскай — «гитара», «карамель»; польск. — «клянчить», «поединок»), у 18 ст. пераважаюць галандскія («гавань», «катер», «компас»), ням. («бутерброд», «командир», «пакет») і франц. («абажур», «витраж», «режиссёр») запазычанні, у 20—21 ст. — англіцызмы («шоколад», «телефон», «сканер»).

Р.м. мае 2 дыялекты: паўн. і паўд., а таксама пераходныя сярэднярус. гаворкі, якія сталі асновай сучаснай літ. мовы. Многія з зах., верхнедняпроўскіх і верхнедзянінскіх гаворак паўд. дыялекту маюць агульныя рысы з асобнымі гаворкамі паўн.-ўсх. дыялекту бел. мовы. Навука пра Р.м. (русiстыка) iснуе з 19 ст. Яе праблемы распрацоўвалі Ф.І.Буслаеў, У.І.Даль, А.А.Патабня, С.А.Сабалеўскі, І.І.Сразнеўскі, А.А.Шахматаў і інш.

Р.м. ў Беларусі функцыянуе ў сваіх разнавіднасцях: пераважна як літ. мова і гар. прастамоўе, а таксама ў форме астраўных (стараверскіх) гаворак ў некаторых рэгіёнах Беларусі.

Літ.: Русский язык: энциклопедия. М., 1997; Рагаўцоў В.І. Мовы свету: энцыклапедычны даведнік. Магілёў, 2009. *Н.В.Пятаева.*

РУСКІЯ, этнас, буйнейшы ў сучасным славянскім свеце; асн. этнічная супольнасць Рас. Федэрацыі. У Беларусі найб. этнічная група (785 тыс. чал., 8,3%, 2009). Гавораць на рускай мове. Рус. мова разам з беларускай мовай мае статус дзярж. у Рэспубліцы Беларусь. Гіст. карані Р. уваходзяць у эпоху стараж.-рус. дзяржавы — Кіеўскай Русі (11—13 ст.). Як этнас пачалі фарміравацца ў 14 ст. Са стараж. часоў у шырокіх зонах бел.-рус. памежжа існаваў своеасаблівы абмен насельніцтвам, шлі інтэнсіўныя культ.-быт. узаемаадносіны. У 14—15 ст. некаторае павелічэнне колькасці рус. насельніцтва ў Беларусі было звязана з традыцыямі міждынастычных шлюбаў паміж вял. князямі ВКЛ і князямі Вял. Княства Маскоўскага. У 2-й пал. 17 — пач. 18 ст. у Беларусь перасялілася некалькі дзясяткаў тысяч Р., якія складалі этнаканфесійную групу старавераў. У выніку адрознення ў рэлігіі яны да сённяшняга часу захавалі сваю этнічную адметнасць. Колькасць рус. насельніцтва павялічылася ў канцы 18 — 19 ст. пасля далучэння зямель Беларусі да Рас. імперыі, з развіццём прамысловасці, будаўніцтвам чыгункі і шашэйных дарог. Паводле перапісу 1897, у 5 бел. губернях жылі 492 921 чал. Р. (дакладней, асоб, якія назвалі рус. мову роднай), што складала 5,8% ад усяго насельніцтва. Р. складалі 13% патомных дваран, 10% купецтва, 48% асабістых дваран і чыноўнікаў, 54% праваслаўнага духавенства. 60% Р. належалі да сялянскага саслоўя. Найб. колькасць Р. адзначана перапісам у Віцебскай губ. (198 тыс. чал., 13,3% насельніцтва), у т.л. у Віцебскім, Гарадоцкім,